

М.А. ДАЊІЛОВІЧ

ПОЛЬСКАМОЎНЫЯ ЭЛЕМЕНТЫ Ў СТРУКТУРЫ
ДЫЯЛЕКТНЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ

Раскрываюцца історычныя і лінгвістычныя прычыны бытовання фразеалагізмаў з польскамоўнымі элементамі ў гаворках Гродзеншчыны, вызначаюцца тыпы полонізмаў і ўмовы іх пранікнення ў структуру фразеалагічных адзінац.

In this article historical and linguistic causes of existence of phraseological units with polish-lingual elements in the dialect of the Grodno region are discovered, types of polonisms and conditions of their penetration into the structure of phraseological units are defined.

Беларуска-польскія моўныя кантакты на Гродзеншчыне маюць даўнюю традыцыю, што выклікана тэрытарыяльнай блізкасцю гаворак да польскамоўнага арэала, а таксама гістарычнымі працэсамі, якія садзейнічалі на дзяржаўным узроўні ўзаемадзеянню беларускай і польскай моў на працягу чатырох стагоддзяў. Найбольшае ўздзеянне польскай мовы Гродзеншчына зведала ў 20–30-я гг. XX ст., калі праводзілася актыўная паланізацыя Заходняй Беларусі. Гэта не магло не адбіцца на фразеалагічнай сістэме. У гаворках сфарміравалася пэўная частка фразеалагізмаў, у іх структуру ўвайшлі паланізмы розных тыпаў, якія ў пэўнай ступені ілюструюць фанетычныя, словаўтваральныя, лексічныя і іншыя асаблівасці мовы-крыніцы. У навуковай літаратуры паланізмы раскласіфікаваны і апісаны дастаткова поўна (гл. Станкевіч 1996, 9). Разгледзім асобныя з іх, выяўленыя ў складзе фразеалагізмаў. Фактычны матэрыял узяты з фразеаграфічных прац і ўласных дыялекталагічных запісаў. Калі фразеалагізм адсутнічае ў пісьмовых крыніцах, то ён суправаджаецца дэфініцыяй і дакладнай пашпартызацыяй.

Фанетычныя паланізмы адлюстроўваюць пэўныя рысы фанетычнай сістэмы польскай мовы:

1) спалучэнне галосных з насавамі зычнымі на месцы насаваў *а, ę*: *адным пэндам* (ЗНФ, СГВ, СДФГ), *адным цёнгам* (СГВ), *гарончкі бяруць, гарончка яго бяры, і на свёнткі і на пёнты* (СДФГ), *і ў свёнткі і ў пёнты* (Fed.), *крэнтам-мэнтам, свенты неруш* (СДФГ), *сцента шыя* (СПЗБ), *тым пэндам* (СГВ, СДФГ);

2) няпоўнагалоссе *ро, рэ, ло, ле*: (пан) *ад брэгу да брэгу* (Fed.), *власы дыбам стаюць у каго 'каму-н. становіцца вельмі страшна'* (Ерманішкі Воран.), *на прогу 'ў хуткім часе, блізка'* (Баліненты Гродз.), *стрэж Божа* (ЗНФ, СДФГ), *цюцька з крулеўскай псярні, (далікатны) як з кралеўскай псярні* (Fed.);

3) *а(я)* на месцы беларускага каранёвага *э(е)*: *адзін да Сасу другі да лясу* (Fed.), *за свядку стаяць* (СДФГ), *з цалёго сэрца 'з усёй шчырасцю, сардэчна'* (Поразава Свісл.), *ні бяла ні мяла 'нехлямяжы, няўдалы'* (Бакунова II Іўеў.), *ні да Сасу ні да лясу* (СДФГ), *як змярлыя душы на дзедавую вячэру* (Fed.);

4) рэфлекс польскага *о*: *нос да гуры* (СДФГ), *цо ні мув 'нягледзячы ні на што, пры любых абставінах'* (Адэльск Гродз.);

5) пачатковае *је* (замест *(j)о*): *ест Бог над намі, ест каму свет губіць, (хадзіць) як еж па дарожцы* (Fed.);

6) спалучэнне *дл* на месцы *л*: *даць мадленя* (СДФГ), *носіцца як котка з садлам* (Fed.), *як мыдла з'еўшы* (СДФГ, СПЗБ), *як нырка ў садле* (СДФГ), *як нырка ў садло* (Fed.);

7) рэфлекс *гз*: *даць пшыпаліць* (СДФГ), *о Езус скжыжаваны 'выказанне незадавальнення, абурэння і інш.'* (Новая Руда Гродз.), *псаваць паветша 'быць лішнім, нежаданым, замінаць каму-н.'* (Ласосна Гродз.), *шчэж Божа* (СДФГ);

8) пачатковыя *гв, кв*: *з-пад цёмнай гвязды* (СДФГ), *пад нішчаснаю гвяздаю нарадзіўся, пад шчасліваю гвяздай урадзіўся* (Fed.), *як ружа-квята* (СДФГ).

Адзначаныя фанетычныя з'явы адносна рэгулярна сустракаюцца ў групах фразеалагізмаў. Можна прывесці прыклады фанетычных асаблівасцей прыватнага характару, уласцівых кампанентам некалькіх ці адзінкавых фразеалагізмаў, напрыклад такім кампанентам, як *амін, вялікі, немач, пчолка, рада, што*: як *аман сказаць* (СДФГ), *велькі расці, да нямоцы* (СДФГ), як *пшчолка* (Fed.), *без дай рацы* (СГВ), *цо ўбіў то ўехаў* (Fed.).

Акцэнтуючаныя паланізмы характарызуюцца ў асноўным націскам на перадапошнім складзе, што вызначаецца спецыфікай акцэнталагічнай сістэмы польскай мовы: (гандаль) *бы́ка на інды́ка*, (ісці) *як барсук да норы*, (глядзець) *як воўк на козу* (Fed.), *польскім пяр'унам, такой беды, як шатан, на пяр'уна* (СДФГ).

Словаўтваральныя паланізмы менш пашыраны, чым фанетычныя і акцэнтуючаныя. Яны адметны афіксамі (звычайна суфіксами), якім у беларускіх словах адпавядаюць іншыя марфемы: *згінь ты марне прападзі, з малянкосці, з парадзімосці* (СДФГ), *кажух на ваталіне* (ЗНФ), *як пац* (СДФГ), *як слупак пры дарозе 'нерухома (стаяць)'* (Ашмянцы Шчуч.) (параўн.: *марне – марна, з малянкосці – з маленства, з парадзімосці – з нараджэння, ваталіна – вацін, пац – пацук, слупак – слуп*).

Лексічныя паланізмы – словы, якім у беларускай мове адпавядаюць адзінкі з іншымі каранямі або якія не маюць такіх адпаведнікаў, належаць да безэквівалентнай лексікі: *важнае расы свіння* (Fed.) – *rasa* 'парода', *вачэй не змружыць* (СДФГ) – *zamguzus* 'заплюшчыць', *да крэсу* (ЗНФ), *да самага крэсу (да самых крэсаў)* (СДФГ) – *kres* 'канец, мяжа', *з дваццаць пятаго року* (Fed.) – *rok* 'год', *з пэнду* (СДФГ) – *peń* 'імклівы, хуткі рух, бег, палёт', *ні богу свечка ні чорту ожах* (СДФГ) – *ozog* 'качарга', *перажагнацца леваю рукою* (Fed.) – *przezegnac się* 'перахрысціцца', *сытаго польца мазаць* (Fed.) – *poles* 'вялікі кавалак, скіба', *тыле таго* (Fed.) – *tylę* 'столькі', *яглы з макам* (СДФГ) – *jagły* 'прасяная каша', *як аб тахрошні снег* (Fed.) – *takroczny* 'мінулагодні', (трыбух) *як валіза* (Fed.) – *waliza* 'чамадан'.

Частотнасць польскамоўных кампанентаў у структуры фразеалагізмаў значным чынам прадвызначаецца пазафразеалагічнай сістэмай гаворак. Тыя паланізмы, што шырока выкарыстоўваюцца як словы свабоднага ўжывання, часцей сустракаюцца і ў складзе фразеалагізмаў. Напрыклад, фанетычны паланізм *велькі* ў многіх гаворках ужываецца як адзіная назва адпаведнага паняцця і не дапускае паралельнага агульнабеларускага слова *вялікі*. Гэта асаблівасць знайшла ўвасабленне і ў шэрагу фразеалагізмаў: *з велькаго гурту выбраць курту, ні еелькаё свято, нешто велькае ў лесі здохло* (Fed.), *велькі расці <каб паспеў налета мак трасці>, велькія пацеры, як сам велькі, як свет велькі* (СДФГ), *велька штука* (СПЗБ).

Падобнай актыўнасцю характарызуюцца, напрыклад, словы *пазур* <*razur* 'кіпцюр, ногаць', *лэб* <*łeb* 'галава, дыял. лоб', *свенцы* <*święty* 'святый': *з-пад пазура* (дастаць), *на пазурчык* (ЗНФ), *з-пад пазура гразі не дастаць, зямлю пазурамі капаць, і на пазур, на пазурах панесці* (СДФГ), (пісаць) *як курыца пазурамі* (Fed.); *загнаць як быку ў лэб, на ўзбіты лэб, што ў лоб што па лэбе* (СДФГ), *у лэб і да шпіталю* 'пабіць каго-н.' (Новая Руда Гродз.); *і свенцы Божа не паможа* (СДФГ, Fed.), *на свенцыя нігды* (СДФГ, СПЗБ), *свенцы патрык, як свенцы Міхал д'ябла, як у хваробе свентэго Левантэго* (СДФГ).

Кампанентамі фразеалагізмаў могуць быць паланізмы, якія нерэгулярна і лакальна выкарыстоўваюцца ў дыялекце. Яны звычайна трапляюць у адзінкавыя выразы: *да влосу* (СДФГ) – *włos* 'волас', *ляпаць дзугім языком* 'гаварыць абы-што, пляткарыць' (Пераганцы Воран.) – *długi* 'доўгі', *пляга яго бяры* (СДФГ) – *riada* 'бяда, няшчасце'.

Асобныя паланізмы замацаваліся толькі за фразеалагізмамі і як лексемы ў гаворках не функцыянуюць, хоць у мове-крыніцы яны з'яўляюцца сло-

вамi актыўнага ўжывання: *ставіць фонфры* (СДФГ) – *faŋfry* ‘капрызы, прыхатца’, *стомпіл да пекал* (СДФГ) – *stapac* ‘ступец’, *як бэля (бэйля)* (СДФГ, Fed.) – *bela* – ‘цюк, стос, бярвяно’.

Паводле паходжання фразеалагізмы, у структуру якіх уваходзяць паланізмы, дзеліцца на некалькі груп.

1. Запозычэнні з польскай мовы. Усе кампаненты такіх фразеалагізмаў у той ці іншай ступені захоўваюць рысы, уласцівыя этымону, значэнне якога таксама запозычана: *голы як свенты турэцкі* ‘вельмі бедны, не мае грошай’ (Fed.) – *goły jak święty tyrecki*; *закрапіць рабака* ‘выпіць спіртнога’ (Fed.) – *zakropić robaka*; з *відзэння* ‘знешне, звонку’ (СДФГ) – *z widzenia*; *згін ты пшападні* ‘выказванне незадавальнення’ (СДФГ) – *zgiń ty phzepadnij*; *ісці удры на удры* ‘знаходзіцца ў рэзка варожых адносінах’ (Fed.) – *isc udry na udry*; *на падарэндзі* ‘на відным месцы, пад рукой, напачатку’ (СДФГ) – *na podorędziu*. Асобныя фразеалагізмы гэтага тыпу на беларускамоўнай глебе атрымалі семантычныя пераўтварэнні, напрыклад: *нябескія мігдалы* ‘што-н. неверагодна смачнае’ (СДФГ) – *niebieskie migdały* ‘што-н. нерэальнае, неспраўднае’ (Skor.), *не для пса кілбаса* ‘не падыходзіць, не пара хто-н. каму-н.’ (СДФГ) – *nie dla psa kielbasa* ‘не для цябе (яго) прызначана’ (Skor.), *мала-веля* ‘трохі’, ‘чуць што’ (СДФГ) – *malo wiele* ‘нямнога, у малой колькасці, рэдка’ (Skor.).

2. Няпоўныя калькі з польскай мовы, у якіх звычайна адзін кампанент запозычаны, а іншыя перакладзены ці адаптаваны да беларускага вымаўлення. Гэта часткова прыстасаваныя да мясцовай гаворкі фразеалагізмы, якія не страчваюць цапкам каларыту іншамовнасці: *па дзісь дзень* ‘да гэтага часу’ (СДФГ) – *po dzis dzien*; *птасе малако* ‘што-н. незвычайнае, неверагоднае’ (СПЗБ) – *ptasie mleko*; *як аман у пацерах* ‘пэўна, абавязкова’ (Fed.) – *jak amen w pacierzu*.

3. Спрадвечна беларускія фразеалагізмы, пераробленыя на польскі лад. Сутнасць такога пераўтварэння ў тым, што беларускае слова-кампанент змяняецца польскім: *як серада на пятніцу* → *як серада на пэнтэк* (Бастуны Воран.), *нічога не скажаш* → *ніц ні скажаш* (Старая Руда Гродз.), *як Марка па пекле* → *як Марэк па пекле* (Бастуны Воран.).

Некаторыя фразеалагізмы ўжываюцца з гіперызаванымі формамі кампанентаў. “У паўднёва-заходніх гаворках Беларусі пад уплывам аднаструктурных польскіх адзінак адбылося адпаведнае фанетычнае і словаўтваральнае перафармаванне многіх рэгіянальных слоў, іх “паланізацыя” (гл. Станкевіч 1996, 16), напрыклад: *адзіядла*, *ніўцярпёны*, *сяндзэння*, *шчэтка*, *цапідла*, *старызна*, *пажарыско*. Свядомае асэнсаванне падобных слоў як ненатуральных, гіпертрафіраваных стала прычынай стварэння ў народзе іранічных выказванняў тыпу: “Пайду на бозар, прадам пэнтуха і куплю чамодан” (Пачобуты Бераст.); “Ты пойдзеш сенды, я пайду тэнды, а выйдзем там-тэнды” (Ляцк.).

Гіперызаваныя формы, утвораныя на ўзор польскіх слоў, сталі кампанентамі, напрыклад, такіх фразеалагізмаў: *закруцэння галавы*, *з духамэнтамі*, *на скруцэння галавы*, *сенды-тэнды* (СДФГ), *лёгкі на спамненне* (Fed.).

У асобных выпадках выкарыстоўваецца толькі мадэль беларускага фразеалагізма, якая запаўняецца польскамоўным матэрыялам, прычым адпаведнасць яго лексемам польскай мовы не заўсёды прамая і выразная. Кампанентамі можа быць набор слоў ці зымітаваных на польскі лад утварэнняў, з якіх не выцякае лагічная ўнутраная форма фразеалагізма. Яны ствараюць эўфанічную вобразнасць, якая надае яму іншамовны каларыт і адпаведную экспрэсію. Так, у фразеалагізме *ні да тэнгі ні да лэнгі* ‘ні на што не здатны, няўмелы’ (СДФГ) няма непасрэднай матываванай сувязі паміж кампанентамі і канкрэтнымі словамі польскай мовы. Кампанент *тэнгі*, які ўяўляецца назоўнікам роднага склону, фармальна найбольш блізкі да

мнагазначнага прыметніка *tęgi* 'поўны, тоўсты', 'буйны, высокі, здаровы', 'дужы, моцны', 'добры, выдатны'. Другая частка фразеалагізма *ні да лэнгі* – хутчэй за ўсё вынік раскладання дыялектнага слова *нідалэнга* (< польск. *niedolega*) 'недалуга' на ўзор першай часткі. Існаванне гэтага фразеалагізма з невыразнай унутранай формай падтрымліваецца прадуктыўнасцю і семантычнай акрэсленасцю мадэлі, па якой ён пабудаваны: бінарныя фразеалагізмы з паўторным злучнікам *ні... ні* і адмоўнай ацэначнасцю (тыпу *ні да танцаў ні да ружанцаў, ні да рады ні да звады*) характарызуюцца шматлікасцю і актыўнасцю ўжывання. Падобнае кампанентнае запаўненне аналагічнай мадэлі ўласціва і фразеалагізму *ні з тэнду ні з пэнду* 'нечакана, знянацку' (Бародзічы Зэльв.), які структурна і сэнсава пераклікаецца з агульнаўжывальным фразеалагізмам *ні з таго ні з сяго*.

4. Фразеалагізмы, якія ўзніклі на беларуска-польскім памежжы, на глебе беларуска-польскага двухмоўя. З пералічаных вышэй груп гэта самыя шматлікія фразеалагізмы, у якіх адзін, радзей два ці ўсе кампаненты маюць польскамоўныя рысы: *кралеўна плача* 'падае дождж пры святле сонца', *як бонк конскай крыві* 'залішне, празмерна (напіцца)', *як з ксёньжкі бярэ* 'вельмі добра, гладка (гаворыць)' (Fed.), *ад чышкрульскай буры* 'з мінулых часоў', *да гузіка* 'да мяжы, да безвыходнага, распачнага становішча (дайсці)', *на зялёныя нігды* 'невядома калі, ніколі', *як пан пшэнны* 'вельмі добра, у поўным дастатку, раскошна (жыць)', *як чорт на пудэлку* 'вельмі актыўна (рухацца, круціцца)', *як шавец на божа цяла* 'залішне, празмерна (напіцца)' (СДФГ), *на згінуту* 'навошта', *ні да зімнай вады* 'ні да чаго не прыдатны' (ЗНФ, СДФГ), *ні пес ні выжал хоць с хаты выжань* 'кепскі чалавек' (СПЗБ).

Гэтыя так званыя крэсавыя фразеалагізмы ўтвораны рознымі вядомымі спосабамі: фразеалагічна-сітаксічным, эліптычным, фразеалагічна-лексічным, унутрыфразеалагічным (гл. Лепешаў 1998, 17). Апісанне пералічаных спосабаў не ўваходзіць у праблематыку артыкула. Варта спыніцца толькі на асобных момантах фразеаўтварэння, цікавых з пункту гледжання міжмоўных адносін.

Спецыфічным з'яўляецца ўтварэнне фразеалагізма на базе аднаго іншамоўнага слова. Адметнасць такога ўтварэння заснавана на частковай ці поўнай дэсемантызацыі запазычанага слова і набыцці ім структурна-семантычных прымет фразеалагізма. Можна вылучыць дзве разнавіднасці трансфармацыі "слова – фразеалагізм":

1. Раскладанне іншамоўнага слова на асобныя часткі, якія становяцца структурнымі кампанентамі фразеалагізма. Складанае прыслоўе *natychmiast* 'зараз жа, адразу' ў гаворках Гродзеншчыны не ўсведамляецца як адно суцэльнае слова, а асэнсоўваецца як трохкампанентны выраз *на тых мяст*, які развіў тры значэнні 'адразу, своечасова', 'не марудзячы, доўга не затрымліваючыся (ісці, прыходзіць і пад.)', 'зараз жа, неадкладна, у гэты самы момант': *Мо й жыў бы, каб на тых мяст апярацу зрабілі*. Стары Двор Шчуч. *Схадзі сабе ў бібліятэку, але глядзі не баўся, каб на тых мяст узяла і вярнулася*. Малюкі Воран. *Віталька, на тых мяст пастаў ровар на места, а то зара бацька прыдзе, ён табе пакажа*. Прудцы Шчуч. (СДФГ). Складанае слова *psiakrew* у многіх гаворках таксама ўспрымаецца як двухкампанентны фразеалагізм *пся крэў* (кроў) 'вокліч прыкрасці, абурэння': *О, пся крэў! Нарабіў дзялоў! А ты ціпер расхлэбвайся!* Гумбачы Гродз. *Пся кроў твая* (Fed.). У асобных рэгіёнах паралельна з ім ужываецца і скалькаваны варыянт *сабача кроў*: *Сабача кроў, халера ясна! Зробяць такія ключэ, што на дзесяць замалы, а на дванаццаць завелькі!* Лунна Маст.

2. Кампаратывізацыя слова, сутнасць якой у тым, што назоўнік-запазычанне па прычыне неадаптаванасці ў мове-рэцэптары і невыразнай матываванасці можа не быць у актыўным ужытку, а выкарыстоўваецца толькі з параўнальным злучнікам ужо не як самастойнае слова, а як этымалагічна

цямяны кампанент кампаратыўнага ўстойлівага выразу. Гэты выраз, пераймаючы аснову семантыкі ўтваральнага слова ці змяняючы яе, набывае катэгарыяльнае значэнне ад'ектыўнасці або адвербіяльнасці. Напрыклад, сёння ў гаворках не выкарыстоўваецца слова *філют(-а) < filut* 'свавольнік, круцель, гарэза, прайдзісвет', але сустракаецца ў складзе выразу *як філюта*, які з-за незразумеласці назоўнікавага кампанента і адсутнасці жывых параўнальных адносін нельга разглядаць у якасці параўнання, а варта кваліфікаваць як фразеалагізм з прыметніковым значэннем 'залішне свавольны, гарэзлівы, лоўкі, шустры хто-н.': *Аньця як філюта, скура на ёй гаворыць*. Жукойні Жэлядскія Астр.

Можна яшчэ адзначыць выпадкі ўтварэння рэгіянальных фразеалагізмаў кантамінацыяй, шляхам аб'яднання частак беларускага і польскага выразу ў адзін: *ад мала да вяліка + мала-веля (<mało wiele) = ад мала да веля* 'абсалютна (усе), без выключэння, незалежна ад узросту': *Сённячы свята, то усе пайшлі на сяло, ад мала да веля*. Купіск Навагр.

Адзначым, што ў пасляваенны савецкі перыяд пранікненне паланізмаў у беларускія гаворкі практычна спынілася. Выклікана гэта звужэннем сферы выкарыстання польскай мовы ў рэгіёне. Значная частка жыхароў польскай нацыянальнасці эмігравала. Школьнае навучанне на польскай мове не ажыццяўлялася. Фрагменты польскага маўлення практыкаваліся толькі ў асобных населеных пунктах на бытавым узроўні, а таксама ў працэсе касцельнага богаслужэння. Некаторая актывізацыя польскага руху (стварэнне Саюза палякаў на Беларусі, адкрыццё нешматлікіх польскамоўных школ і класаў, развіццё гандлёвых і культурных сувязей паміж рэгіёнамі) у 80–90-я гг. XX ст. не адбілася якім-небудзь чынам на беларускіх гаворках, таму што рабочай пасрэднай у міжнацыянальных зносінах стала пераважае руская мова.

Адсутнасць умоў, якія б жывілі і падтрымлівалі польскі элемент у беларускіх гаворках, выклікала тэндэнцыю да выцяснення набытых у мінулым запазычанняў. Найбольш актыўна адбываецца страта фанетычных і акцэнтуючых паланізмаў, замена іх уласнымі сродкамі, адпаведнымі заканамернасцям беларускіх гаворак: *адным цёггам – адным цягам, гарончка яго ведае – гаручка (гарачка) яго ведае, на свентыя нігды – на святыя нігды, няшчэсця яго ведае – няшчасце яго ведае, бронь Божа – барані Божа, Божа баронь, пшы надзеі – пры надзеі, ажаніцца з Пясэцкім – ажаніцца з Пясоцкім, нех жые зграбнасць – няхай жыве зграбнасць, такой беды – такой бяды, нос да гуры – нос да гары*.

Функцыяніраванне лексічных паланізмаў у якасці фразеалагічных кампанентаў мае шэраг асаблівасцей:

1. Калі ў гаворцы існуюць два варыянты фразеалагізма, у адным з якіх – паланізм, а ў другім – эквівалентнае беларускае слова, то ўжыванне апошняга варыянта становіцца больш рэгулярным: *ні да зімнай вады – ні да халоднай вады, пыльным воркам стукнуты – пыльным мяшком стукнуты, удаварона рэч – вядомая рэч, боскі допуст – кара боска (божа), як тахрошні снег – як леташні снег, сэрца пэнкае – сэрца разрываецца, як шчур – як пацук*.

2. Калі ў лексічнай сістэме гаворкі польскамоўнае слова з'яўляецца адзінай назвай пэўнага паняцця, то і ў складзе фразеалагізма яно не мае варыянтнага адпаведніка. Напрыклад, у большасці гаворак Гродзенскага і Шчучынскага раёнаў авадня называюць словам польскага паходжання *бонк (бонка) < bańka*, таму і фразеалагізм *абіваць бонкаў* 'марна траціць час, гультаяваць' у гэтых гаворках ужываецца без варыянта нахталт *абіваць аваднёў*. Параўн. таксама: *і на пазур* 'зусім (няма)' (Пеляса Воран.), *на згіноту* 'навошта' (Новая Руда Гродз.), *плёнтацца пад нагамі* 'замінаць, перашкаджаць' (Бабіна Гродз.), *як ніці плёнтаць* 'абы-што (гаварыць)' (Шаляпкі

Бераст.), як сабака ў дзесянцёры 'зусім не (верыць, давяраць каму-н.)' (Лынтуп Іўеў.).

3. Значнай устойлівасцю ў фразеалагізмах характарызуюцца сэнсава-цёмненныя, незразумелыя польскія словы, якія не асвоены лексічнай сістэмай беларускіх гаворак, напрыклад *głębic* 'прыгнятаць, уціскаць, праследаваць', *drag* 'жэрдка, кол', *karowac* 'кеміць, цяміць, кумекаць', *migdał* 'міндаль', *banialuki* 'лукта, глупства, недарэчнасць, бязглуздзіца', *fiolek* 'дзівацтва', *fafrzy* 'капрызы, прыхамаці', *wagary* 'прагул (у школе)': *гнэмбіць муху* 'прыгнятаць, здзекавацца са слабейшага, малодшага' (СДФГ), як *дронк уеўшы* 'роўна, нерухома (стаяць)' (Трокенікі Астр.), *галава не капе* ў каго 'хто-н. неразумны, някемлівы' (СДФГ), *плесці баналюкі* 'гаварыць абы-што' (СДФГ, Fed.), *фіёлкі ў галаве скачуць* у каго 'хто-н. несур'ёзны, легкадумны, ветраны' (ЗНФ), *мець фонфры ў носе* 'быць упартым, капрызным, наравістым' (Fed.), *пайсці на вагары* 'пагуляць, пашпацыраваць' (СГВ). Гэтая на першы погляд парадаксальная з'ява тлумачыцца такой вызначальнай асаблівасцю фразеалагізма, як дэсемантызацыя яго кампанентаў. Структурныя часткі фразеалагізма – "цені", "прывіды" слоў, "і калі іх разглядаць як звычайныя словы, то з іх значэнняў немагчыма вывесці цэласнае значэнне фразеалагізма" (гл. Лепешаў 1998, 7). Фразеалагізм як ідыяматычная адзінка ў цэлым "абыякавы" да таго, ужываюцца яго кампаненты як свабодныя лексемы ці не. Незалежнасць цэласнага значэння ад значэння кампанентнага складу найбольш праяўляецца ў фразеалагічным зрашчэнні, якое "не ёсць ні здабытак, ні сума семантычных элементаў. Яно – хімічнае злучэнне нейкіх раствараных і з пункту гледжання сучаснай мовы аморфных лексічных частак" (Виноградов 1977, 124). Наяўнасць рэліктавага, устарэлага, запазычанага, этымалагічна цымянага слова-кампанента ў зрашчэннях досыць тыповая з'ява. У гэтую катэгорыю фразеалагізмаў упісваюцца і вышэйпералічаныя. Актыўнасць іх ужывання ў многім падтрымліваецца незразумеласцю кампанента-паланізма: незразумелы – значыць незвычайны, прыцягальны, варты ўвагі. Іншамоўнае слова выконвае не сэнсайтваральную, а ўзмацняльную, экспрэсіўную функцыю.

Захаванне паланізмаў розных тыпаў можа быць выкікана версіфікацыйнымі прычынамі. Найбольшай устойлівасцю характарызуюцца польскамоўныя элементы ў рыфмаваных фразеалагізмах: *да калёру да выбору, забавоны старой жоны, і на свёнткі і на пёнты, ні бяла ні мяла, ні мовы ні гловы, ні да Сасу ні да лясу, свенты-недаткненны, сёмы рачок ад жыдоўскіх кучок*, (тресе) *як у хваробе святэго Левантэго*, (адмыслова) *як з Чанстахова*. Рыфма не дапускае замены паланізмаў уласнамоўнымі сродкамі, бо гэта прывяло б да разбурэння фразеалагізмаў.

Такім чынам, пры агульнай тэндэнцыі да выхаду паланізмаў з дыялектнай сістэмы многія з іх стала выкарыстоўваюцца ў структуры фразеалагізмаў. Гэта ў значнай ступені падтрымліваецца экспрэсіўнасцю маўлення. Ужыванне фразеалагізмаў з польскамоўнымі элементамі часта бывае не натуральна-міжвольнае, а наўмыснае, каб надаць выказванню стылістычны эфект жартаўлівасці, іранічнасці, фамільярнасці і інш.: *Маўчаць! Прошэ сядаць! Слова табе не давалі! Слухай, што я кажу!* Гудагай Астр. – *прошэ сядаць 'не лезь, не сунься, не твая справа'; А рабі, што хошаш, хоць на галаве хадзі, мне вшыстко едно!* Бабіна Гродз. – *вшыстко едно 'ўсё роўна, без розніцы, не мае значэння'*.

Скарачэнні

ЗНФ – Лепешаў І.Я. 3 народнай фразеалогіі: дыферэнцыяльны слоўнік. Мн., 1991; **Ляцк.** – Ляцкий Е.А. Материалы для изучения творчества и быта белорусов. Мн., 1898; **СГВ** – Сцяш-ковіч Т.Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці. Мн., 1983; **СДФГ** – Даніловіч М.А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны. Гродна, 2000; **СПЗБ** – Слоўнік беларускіх гаворак лаўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5 т. Мн., 1979–1986; **Fed.** – Federowski Michał. Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Warszawa, 1935. Т. 4; **Skor.** – Skorupka Stanisław. Słownik fraseologiczny języka polskiego. Warszawa, 1989.

Скарочаныя назвы раёнаў:

Астр. – Астравецкі, Бераст. – Бераставіцкі, Воран. – Воранаўскі, Гродз. – Гродзенскі, Зэльв. – Зэльвенскі, Іўеу. – Іўеўскі, Маст. – Мастоўскі, Навагр. – Навагрудскі, Свісл. – Свіслацкі, Шчуч. – Шчучынскі.

Літаратура

Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. М., 1977.
 Лепешаў І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы. Мн., 1998.
 Станкевіч А. А. Лексіка іншамовнага паходжання ў беларускіх народных гаворках. Гомель, 1996.

Паступіла ў рэдакцыю 15.10.2001.

Мікалай Аляксандравіч Даніловіч – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы.

Е. Н. ЯСЮКЕВИЧ

ВИДЫ ПАРЕМИЙНОЙ ОБРАЗНОСТИ (на материале русских и английских пословиц и поговорок)

Исследуется образность, свойственная большинству русских и английских паремий, дается их сравнительный анализ.

Figurativeness is characteristic to the majority of Russian and English proverbs as well as their comparative analysis is given.

1. ОППОЗИЦИЯ ОБРАЗНЫХ – НЕОБРАЗНЫХ ПАРЕМИЙ

Образность слова, словосочетания или высказывания понимается как семантическая двуплановость, созданная средствами языка и основанная на представлении одного предмета (события, ситуации) через другой предмет (событие, ситуацию). Образность не является обязательной характеристикой паремий: ср. необразные паремии лат. *Dimidium facti, qui coepit, habet* (дословно 'Тот сделал полдела, кто уже начал'), бел. *Хто любіць працаваць, той не будзе доўга спаць*, рус. *Говорить правду – терять дружбу*, англ. *Let bygones be bygones* (дословно 'Пусть прошлое останется прошлым'), нем. *Viele wissen viel, keiner alles* (дословно 'Многие знают многое, никто не знает всего'). Пословицы такого типа А. Тэйлор называет провербиальными апофегмами и противопоставляет их метафорическим пословицам. Называя апофегму источником необразных паремий, автор отмечает, что все они содержат этическую истину, широко употребимы в речи и, несмотря на отсутствие метафорического переноса, по-своему выразительны. "Такие трюизмы и банальности приобретают провербиальную значимость благодаря подтексту и употреблению, т. е. благодаря неуловимым эмоциональным и коннотативным значениям, которые могут мало значить для другого поколения и придают этим обыденным предложениям некоторый смысл помимо простых и очевидных значений задействованных слов" (Taylor 1962, 8).

Однако в разных языках образность присуща большинству пословиц и поговорок: ср. лат. *Nondum omnium dierum sol occidit* (дословно 'Не в последний же раз закатилось солнце'), бел. *Хвалілася рэдзька, што з мёдам смачная*, рус. *Не было ни гроша, да вдруг алтын*, англ. *An empty sack cannot stand upright* (дословно 'Пустой мешок прямо стоять не может'), нем. *Dis-teln tragen keine Trauben* (дословно 'Чертополох не родит виноград'). Семантическая двуплановость образных паремий создается соположением их целостных обобщенно-переносных значений со значениями "буквальными", складывающимися из дословных значений компонентов. Наличие двух планов содержания ("дословного" и "переносного" значений), один из которых соотносится с контекстом, а второй – с накопленным человеком опытом, указывает на сложную семантическую структуру пословиц и поговорок и служит основой их образности.